

личности, и как путь социализации индивида. Благодаря дружбе, человек учится толерантности, вырабатывает навыки ведения диалога, понимания другого. Ведь, по сути, дружба является вовлечением, включением другого в свой жизненный мир. Это явление вызывало внимание и интерес у многих философов в разные периоды истории философии, что свидетельствует о его важности и актуальности для человека.

Дружба, самоидентификация, духовность, человеческие отношения, мораль, самореализация.

The article is devoted to the philosophical understanding of the phenomenon of friendship, which can be considered as a deep inner need of man, and as a factor of identity of the person as a way of socialization of the individual. Through friendship one learns tolerance produces skills of dialogue, understanding more. It is, in fact, friendship is turning more into their life-world. This phenomenon has caused the attention and interest of many philosophers in different periods of the history of philosophy, which once again confirms its importance and relevance to humans.

Friendship, identity, spirituality, interpersonal relationships, morality, self-realization.

УДК 165.74

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ АГРЕСІЯ: ВЧЕННЯ ПРО ІНСТИНКТИ ТА ПОТЯГИ (З. ФРОЙД, К. ЛОРЕНЦ, Е. ФРОММ)

I. С. Матвієнко, кандидат філософських наук

Розглянуто поняття «агресія» у роботах З. Фрейда, К. Лоренца та Е. Фромма, проаналізовано головні причини, що пов'язують це поняття із суспільством і вплив, який воно має на його розвиток.

Агресія, інстинкт, потяг, деструктивність, людина, біологічний імпульс.

Уся історія людства сповнена жорстокістю та війнами. Людина – єдина істота у світі, яка вбиває собі подібних заради задоволення

своїх (небіологічних) потреб. Саме тому, проблема агресивності, жорстокості та деструктивності є надзвичайно важливою, адже знайшовши відповідь на запитання, чому людина так діє, можна буде зберегти значну кількість людських життів. Однак багато науковців вважають, що кожне наступне покоління стає гіршим за попереднє, і що настане такий час, коли пріоритетами в житті кожної людини буде злість, сила та могутність, а поняття «добро» зникне з нашого вжитку. Але, не підтримуючи цю думку, ми хочемо звернути увагу на ідеї Еріха Фромма, З. Фрейда та К. Лоренца, які пропонують нам різні шляхи, якими має рухатися людина та суспільство для виходу з кризи.

Проблема людської агресії є доволі цікавою, а з огляду на останні події, що відбуваються в Україні, ще й надзвичайно актуальною. І можливо саме зараз настав час прислухатися до Платона та його ідей, щодо місця філософа в державі. Багатозначність терміна «агресія» викликає багато суперечок у наукових колах та літературі. Воно має різне значення та вживається в різних ситуаціях, по відношенню до різних людей та їхніх дій. Отже, ця стаття покликана знайти визначення термінів «агресія» та «деструктивність», сприяти розумінню, яким чином індивід має існувати в суспільстві, що має бути головним для досягнення гармонії між тілом і душею та що потрібно робити, щоб бути щасливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема деструктивності та агресії виникає в ідеях З. Фрейда, проте його цікавлять мотиви, чому людина так вчиняє. Також потрібно відзначити такі прізвища, як К. Лоренц, Р. Ардрі, Д. Моррісс, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, Г. Маркузе та багато інших. Також можна знайти більш сучасні дослідження, і тут не можна не згадати таких відомих дослідників, як А. Л. Данилюк, Т. Г. Румянцева, В. Холлічер та багато інших.

Мета дослідження – розглянути проблему людської деструктивності й те, яким чином вона впливає на розвиток суспільства. Розкрити сутність та визначити поняття «агресія», які її головні причини, яким чином це поняття пов'язане із суспільством і як впливає на його розвиток.

Виклад основного матеріалу. Ситуація в нашій країні та світі загалом не залишає байдужим жодного. Страшні події, які відбуваються в суспільстві, потребують негайного вирішення. Людина опинилася на перехресті: Куди йти? Де шукати гармонії душі й тіла? Як існувати в цьому світі? Як подолати кризу? Як знайти необхідні відповіді на питання взаємодії людини та суспільства?

Знаний дослідник проблем суспільства та існування в ньому людини – Еріх Фромм, запропонував свій варіант вирішення цієї проблеми, але ще в XIX ст. На нашу думку, його ідеї є достатньо актуальними й для сьогодення також. Він пропонує розгляд проблеми людини та її взаємодії в суспільстві не тільки з боку філософії, а й з використанням таких наукових дисциплін, як психоаналіз, психологія, антропологія, нейрофізіологія тощо. Можливо, поєднання всіх цих ідей і дасть нам варіанти шляхів досягнення гармонії особистості та врегулювання конфліктів, які існують нині в нашому суспільстві.

Говорячи про проблему деструктивності, Фромм намагається розв'язати проблему «агресій», які супроводжують людину впродовж усього її життя. Так у чому суть природи «руйнівного» в людині, у суспільстві та світі загалом? Залучаючи до свого дослідження біологічні, психологічні, антропологічні та філософські напрацювання інших дослідників і відомі в усьому світі роботи, отримуючи при цьому ґрунтовний симбіоз цих знань, варто зазначити, що поняття «агресія» не має чіткого визначення, залежно від ситуації воно має той чи інший відтінок. Тобто, є просте бажання вбивати, а є мотивація вбити, щоб вижити, і саме в такому світлі слід говорити про агресію.

3. Фройд створив нову теорію, в якій пристрасть до руйнування («інстинкт смерті») займає таке саме місце, як і пристрасть любові («бажання жити» та «сексуальність»). Також не можна не згадати про К. Лоренца, який розумів під агресією «необхідний біологічний імпульс», який розвивається в результаті еволюції в цілях виживання індивідів та виду. Саме тому, на думку Лоренца, пристрасть до війни є вродженою у людини, і на підтвердження своїх слів він наводить приклади з історії. В усі часи існування людства точилися війни, періодично зменшуючись до територій однієї-двох держав, та знову розростаючись до світового масштабу. Вродженою якістю будь-якої людини, на думку К. Лоренца, є біологічно необхідна агресія. За своєю суттю агресія – це жорстокість і деструктивність, отже, з цього випливає, що «деструктивність та жорстокість» – це вроджені якості людини.

На противагу вищезазначеному, Е. Фромм говорить про агресію, як про поведінку, що пов'язана із самообороною, з відповідною реакцією на загрозу, приходячи в своїх висновках до розмежування агресії на «доброякісну» та «злроякісну». «Злроякісна» – це постійне бажання індивіда панувати над усім у світі, включаючи й інших людей, деструктивність та жорстокість є необхідними складовими цієї агресії. «Доброякісна» – це відповідь на агресію

щодо неї, тобто, якщо людина не відчуває загрози своїй свободі та життю, то жорстокість як така не проявляється.

Вирізняють дві теорії агресивності: біхевіористська та інстинктивістська. Як зазначає Фромм у своїй роботі «Анатомія людської деструктивності»: інстинктивістська теорія «заспокоює нас і заявляє, що навіть якщо ми всі маємо загинути, то ми, щонайменше, можемо заспокоювати себе тим, що наша доля зумовлена самою «природою» людини, і що все йде саме так, як і мало йти. Беручи до уваги сучасний стан психологічної думки, кожний, хто зустрічається з критикою на адресу лоренцової теорії агресивності, чекає, що вона виходить з боку біхевіоризму – іншої теорії, яка займає домінуюче положення в психології. На противагу інстинктивізму, біхевіоризм не цікавлять суб'єктивні мотиви, сили, які нав'язують людині певні способи поведінки; біхевіористичну теорію цікавить не пристрасть чи афекти, а лише тип поведінки й соціальні стимули, які формують цю поведінку» [4, с. 14–15]. Ці дві теорії Скіннера та Лоренца не дають нам вичерпної відповіді на питання, які нас турбують. Саме тому, Е. Фромм говорить про ще один тип.

Говорячи про агресію ми маємо вирізнити два її види. З цього приводу відомий неофрейдист пише: «Перший тип, загальний і для людини, і для тварини, – це філогенетично закладений імпульс до атаки (або втечі) у ситуації, коли виникає загроза для життя. Це захисна, «доброякісна» агресія, що служить ділу виживання індивіда та роду; вона має біологічні форми прояву і затухає, як тільки зникає небезпека. Другий вид агресії – «злаякісна» агресія – це деструктивність та жорстокість, які притаманні тільки людині й практично відсутні в інших твариноподібних; вона не має філогенетичної програми, не служить біологічним знаряддям і не має ніякої мети» [4, с. 16].

Отже, зі сказаного вище можна зробити висновок, що перший тип агресії закладений в людині біологічно, але не є «вродженим» інстинктом. Потрібно розділяти природні потяги, що мають свої корені у фізіології людини та її біологічних потребах і є специфічно людськими пристрастями, які мають своїм коренем характер. Говорячи про розрізнення злаякісної та доброякісної агресій, ми маємо звернути увагу на дві важливі категорії, а саме: інстинкт і характер. Характер – це друга натура, а інстинкт – це відповідь на фізіологічні потреби людини. Поєднання цих двох категорій формує екзистенціальні потреби людини. Тобто, у кожному з нас від народження закладений потяг до кохання та розрухи, а що для нас стане авторитетнішим – вирішує збіг обставин і подій, які впливають на формування нас як особистостей. Тож постає найголовніше питання: що робить людину людиною? Саме гармонійне поєднання

філософських, психологічних та релігійних ідей може наблизити нас до істинної відповіді.

Розглядаючи це питання, Фромм акцентує нашу увагу не на класичних метафізичних теоріях Хайдеггера та інших, а говорить про реальне існування роду людського, і про те, що поняття «існування» збігається з поняттям «екзистенція». Дослідження характерів таких відомих особистостей, як Сталін, Гімmlер, Гітлер, що були відомі своїм садизмом та деструктивізмом, уможливило розуміння деяких особистісних типів характеру.

Проводячи безліч досліджень у своїх психоаналітичних методиках, З. Фройд доходить висновку, що існує не два егоїстичні інстинкти – голод та сексуальність, які правлять усіма діями людини, а дві головні пристрасті – любов і деструктивність, які, як і перші дихотомії, покликані задовольняти фізіологічні потреби. Саме тому, за аналогією свого категоріального словника, він визначає їх як «інстинкт життя» та «інстинкт смерті», чим виводить деструктивність на новий рівень: задоволення однієї з фундаментальних людських пристрастей. Використовуючи у своїй роботі доробок З. Фрейда, Е. Фромм відзначає, що інстинкт, «це чисто біологічна категорія, тоді як пристрасть та потяг, мають своїм коренем характер» [4, с. 22]. Але, як показує життєвий досвід, людині для гармонійного життя не вистачає задоволення тільки своїх фізичних потреб, вона потребує більшого.

У своїй роботі «Анатомія людської деструктивності» Фромм зазначає: «Людина не може існувати як простий «предмет», як гральна кістка, яка вистрибує зі склянки, вона сильно страждає, якщо її принижувати до рівня автоматичного механізму, який здатен лише до прийняття їжі та розмноження, навіть якщо при цьому йому гарантується найвищий ступінь безпеки. Людина потребує драматизму життя й переживань, і якщо на вищому рівні своїх досягнень вона не знаходить задоволення, то сама собі створює драму руйнування» [4, с. 22–23].

Людина наділена пристрастю, яка мотивує деякі її дії: чи то бажання любити, чи то заради слави, чи то бажання влади або помсти. Будь-яке незадоволення цих бажань може призвести до самогубства, настільки важливим є їх повне задоволення. «Пристрасть – це її релігія, пише Фромм, її культ і її ритуал, а вона змушена приховувати їх навіть від себе самої, особливо якщо вона не отримує підтримки групи» [4, с. 24]. Насправді, усі людські пристрасті, як би ми їх не визначали – «погані» чи «хороші», потрібно розуміти як спробу кожної людини перебороти власне існування та перейти в трансцендентне буття. Тобто, поки кожен із нас не подолає власні стереотипи, не звернеться до ідей повного

осмислення власного життя, будь-якою людиною можна потикати та приборкати її волю.

Але, все ж, у людства є вихід. Коли виникає бажання здобути істинну свободу та незалежність і повністю викоринити всі форми пригнічення, любов до життя стає тією силою, що здатна перебороти пристрасть до смерті. Як не дивно, але розумне поєднання наших біологічних можливостей і характеристик із психологічними та духовними якостями може дати відповідь на більшість питань з філософії людини, і проблема людської агресивності не є винятком.

Шукаючи відповіді на питання, чому виникає агресія та які головні елементи її живлення, ми не можемо не звертатися до фізіологічних задатків людини, і саме інстинкт є тією найпершою ланкою, з якої потрібно починати дослідження людської агресії. Інстинкти, зазвичай, поділяються на загальнолюдські й ті, що притаманні окремій людині. У словнику біологічних термінів «інстинкт (з латин. *instinctus* – спонука) визначається, як сукупність природжених складних реакцій (актів поведінки) організму, що виникають, як правило, майже в незмінній формі у відповідь на зовнішні або внутрішні подразники.

Механізм інстинкту, згідно з І. П. Павловим, – безумовнорефлекторний, тому поняття інстинкт і безумовний рефлекс він вважав ідентичним. Зазвичай, інстинктами називають лише складні безумовні рефлекси (харчовий, оборонний, статевий та ін.), на відміну від простих безумовних рефлексів (мигання, чихання, кашель тощо). Будь-який інстинкт складається з ланцюга реакцій, в якому кінець однієї ланки служить початком іншого» [7].

З. Фройд у своїй роботі «Введення в психоаналіз» виділяє дві основні сили, що притаманні людині та є в неї пріоритетними – це лібідо та інстинкт самозбереження, але з часом, досліджуючи цю проблему, він категорично змінює свої переконання й говорить про інші дихотомії, а саме: ерос (прагнення до життя) і танатос (прагнення до смерті). Дослідження цих категорій ми знаходимо в іншій відомій його праці «Я та Воно». Інстинкт смерті є злочином проти самої людини, і тому він проявляється або через саморуйнування або через знищення інших індивідів. Щодо лібідо, то тут порушення набирають форми мазохізму та садизму.

З огляду на вищезазначене, Е. Фромм пише: «людина одержима однією лише пристрастю – жагою знищення або себе, або інших людей, і цієї трагічної альтернативи їй навряд чи можна уникнути. З гіпотези про прагнення до смерті випливає висновок, що агресивність за своєю суттю, не є реакцією на подразнення, а представляє собою деякий постійно присутній в організмі імпульс,

зумовлений самою конструкцією людської істоти, самою природою людини» [4, с. 2]. Але цю теорію Фройда Фромм досить сильно критикує, і з ним не можна не погодитися. Адже аргумент на її заперечення є достатньо вагомим, що науковці не знайшли емпіричного підтвердження ні виникненню певного «імпульсу» агресивності, ні підтвердження будь-яких із біологічних агресивних дій у тварин та й у людей також. Саме тому, Фромм намагається нам довести, що агресія не є ні біологічною даністю, ні «імпульсом», який спонтанно виникає.

Хоча роботи з теорії агресії Фройда достатньо розповсюджені та написані доступною для великого кола читачів мовою, але, все ж, вона є доволі складною і не дає нам повної відповіді на питання. Тому варто поглянути на іншу теорію агресивності К. Лоренца та його роботу «Так називаючи зло». Для якого агресія не є реакцією на зовнішній подразник, а представляє собою власну внутрішню напругу, яка потребує розрядження незалежно від того, чи є для цього якийсь подразник, чи ні. Як зазначає Фромм: «теорія Лоренца ґрунтується на двох основних підвалинах: перша – це гідравлічна модель агресії, яка вказує на механізми виникнення агресії. Друга – ідея, що агресивність слугує справі самого життя, сприяє виживанню індивіда і всього виду. Загалом та в цілому Лоренц виходить із припущення, що «внутрішньовидова агресія (агресія по відношенню до людини свого виду) є функцією, яка слугує для виживання самого виду» [4, с. 35]. Саме таким чином, на думку Лоренца, можливий природній відбір найкращих серед інших. При цьому агресивність може краще виконувати функцію збереження виду, ніж залякування ворога.

Теорії Фройда та Лоренца є спільними в розгляді проблеми агресивності, але абсолютно відмінними в аргументах щодо її виникнення та формування. У Фройда пристрасть до руйнування протистоїть стільки ж сильному потягу ероса (сексуальності й життю взагалі), тоді як для Лоренца любов є результатом агресивних прагнень. Негативним для обох дослідників є те, коли агресія не може втілитися в дії. Отже, «обидва дослідники різними шляхами приходять до одного і того ж, пише Фромм, уявлення про людину, як про істоту з постійно виникаючою агресивно-деструктивною енергією, яка не може довго бути під контролем. І якщо у тварин енергія такого роду – всього лише так зване зло, то у людини вона перетворюється в справжнє зло, хоча, за Лоренцом, і не має злорякісних коренів» [4, с. 39].

Висновки. Підбиваючи підсумок можна зазначити, що причинами агресії людей можуть бути: біологічні, психологічні та соціальні чинники. Знайти єдину причину, чому це відбувається, не можна, і, на жаль, ні

3. Фройд, ні К. Лоренц, ні Е. Фромм не знаходять повної відповіді на запитання, яким же чином виникає агресія в окремої людини? Чи це інстинктивне відчуття? Чи зароджується в якійсь стресовій ситуації? Чи можна приборкати істинну агресію чи ні? Отже, у висновку ми прийшли до ще більшої кількості запитань, які допоки залишаються відкритими, замість того, щоб отримати чітку відповідь.

Список літератури

1. Уэллс Г. К. Крах психоанализа. От Фрейда к Фромму / Гарри К. Уэллс ; [пер. с англ. ; общ. ред. и послесл. проф. А. В. Снежневского]. – М. : Прогресс, 1968. – 287 с.
2. Уэллс Г. К. Фрейдизм и его современные «реформаторы» / Гарри К. Уэллс // Вопросы философии. – 1959. – № 12. – С. 55–75.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд ; [пер. с нем. Г. В. Барышниковой ; под ред. Е. Е. Соколовой и Т. В. Родионовой]. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 480 с.
4. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм ; [пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2009. – 635,(5) с. – (Philosophy).
5. Фромм Э. Кризис психоанализа : пер. с англ. / Эрих Фромм. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 252,(4) с. – (Философия. Психология).
6. Фромм Э. Миссия Зигмунда Фрейда: Анализ его личности влияния / Эрих Фромм ; [пер.с англ. под ред. А. М. Руткевич]. – М. : Прогресс-Академия, 1996. – 144 с. /Б-ка психоанализа/. – ISBN 5-7777-0002-0.
7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vseslova.com.ua/word/Інстинкт-40816u>

Рассмотрено понятие «агрессия» в работах З. Фрейда, К. Лоренца и Э. Фромма, проанализированы главные причины, связывающие это понятие с обществом и влияние, которое оно оказывает на его развитие.

Агрессия, инстинкт, влечение, деструктивность, человек, биологический импульс.

The concept "aggression" of Z. Froyd, K. Lorentz and E. Fromm's works is considered, the main reasons connecting this concept with society and impact which it has on its development are analysed.

Aggression, instinct, desire, destructiveness, people, biological impulse.